

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Vladimir B I T I (Institut für Slawistik, Universität Wien)

MIROSLAV KRLEŽA I POVIJEST HRVATSKOGA RAZVLAŠTENJA*

Primljeno: 31. 3. 2017.

UDK: 821.163.42.09Krleža, M.:327.39(497.5)

Rad se usredotočuje na Krležinu dugotrajnu opsjednutost hrvatskim nacionalnim pitanjem koja je bila podjednako prešućivana i u jugoslavenskoj i u hrvatskoj recepciji njegova djela. U prvom slučaju Krleži kao priznatome jugoslavenskom autoru jednostavno nije pristajala nacionalna strast; u drugome Krleža kao autor “proleterski” obilježenoga nacionalnog osjećaja nikako nije odgovarao (malo)građanskome hrvatstvu novouspostavljenoga hrvatskoga književnog kanona. Rad pokušava ispraviti tu nepravdu smještajući Krležinu opsesiju u tipično postimperijski srednjoistočnoeuropski politički, intelektualni i kulturni prostor.

Ključne riječi: hrvatsko nacionalno pitanje, suverenost, razvlaštenje, žrtvenost

1

UVOD

Miroslav Krleža slovi kao jedan od rijetkih kanonskih autora hrvatske i jugoslavenskih modernih književnosti. Iako mu je djelo i za života i nakon smrti izazivalo niz kontroverzi, danas će rijetko tko poricati da je upravo on postavio nova mjerila u modernističkim književnostima cijeloga južnoslavenskoga kulturnog prostora. Krleža je strukturno i sadržajno modernizirao gotovo sve književne vrste u širokome spektru od lirike, drame, novele, romana, eseja, polemike i dnevničke proze sve do tzv. enciklopedijske proze. Istovremeno je bio vrlo zainteresiran za znanost, filozofiju i slikarstvo, posve u duhu intelektualne i umjetničke višestranosti bečkoga kulturnog kruga

* S njemačkoga prevela Milka Car, iz: *Wiener Slawischer Almanach* 77 (2016), str. 31–59. Na engleskome jeziku tekst čini poglavlje knjige *Attached to Dispossession: Sacrificial Narratives in Post-imperial Europe*. Leiden/Boston: Brill, 2018.

*fin-de-siècle*¹ koji je presudno obilježio njegovo stvaranje. Povrh toga je sa svojim austrijskim suvremenicima dijelio jedinstveno životno iskustvo neprestanih političkih odumiranja država koje nikako nisu htjele skončati. Dok su austrijski intelektualci rođeni oko prijeloma stoljeća doživjeli kraj Dvojne Monarhije, Prve republike, Dollfußove federalne države i istočnoga pograničja kao sastavnice Trećega Reicha (Menasse 1993: 10, 17), Krleža se suočio s krajem Dvojne Monarhije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, potom Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske. Propast socijalističke Jugoslavije ipak nije morao doživjeti. Za razliku od svojih zapadnjačkih kolega, kod kojih su turbulencije tako tipične za srednjoistočnu Europu pobudile sumnjičavost prema svakome obliku jednoznačnoga identiteta (Menasse 1993: 17) ili pak posvemašnje povlačenje u sferu umjetnosti (Magris 1966: 184; Toulmin 1987: 59), Krleža je razvio strastveno zanimanje za političku svakodnevicu gotovo svih svojih pet državno-administrativnih domicila. No njegova se intelektualna energija time nipošto nije iscrpljivala: vladajući velikim europskim jezicima, iz prve je ruke poznao njihovu književnost i kulturu. Zbog toga bismo ga mogli opisati kao zakašnjelu prosvjetiteljsku figuru istinskoga enciklopedijskog formata, karakterističnu za srednjoistočnoeuropski prostor. Kao i kod Voltaira širina opusa i polemičnost diskursa

2

¹ V. o tome Janik i Toulmin 1987: 21–22, 119–121. Naravno, već se Nietzsche može interpretirati kao višestruk talent, kao što to npr. čini Sloterdijk (1986). Nazvavši prvo poglavlje svoje knjige "kentaurska književnost", Sloterdijk se poziva na ovo mjesto u Nietzscheovim pismima: "Znanost, umjetnost i filozofija sada toliko srastaju u meni da ću jednom svakako roditi kentaure." U tome Sloterdijk (1986: 28–34) prepoznaje srodnost po izboru s "literatom među kompozitorima" Richardom Wagnerom, kojega je Nietzsche polemički napadao. Dakle ne čudi što je Nietzscheov osebujan aforistički stil ostavio jasne tragove u djelima Karla Krausa i Ludwiga Wittgensteina (Gellner 1998: 107). Hermann Broch (1974: 34) je pokušaje *fin-de-siècle* da prema modelu Wagnerova *Gesamtkunstwerka* više umjetnosti kombinira u jedinstvenu cjelinu izveo iz vrijednosnoga vakuuma bečke kulture na prijelomu stoljeća: "... što je vakuum potpuniji, to će parcijalne revolucije snažnije težiti stapanju jednih s drugima uz istovremeno zaoštavanje svojih tendencija kako bi nastala jedna jedinstvena i sveobuhvatna revolucija." Nasuprot tome, vrijednosni vakuum u srednjoistočnoj Europi, koji je odlučujuće obilježio Krležinu sveporavnavaujuću radikalno-revolucionarnu ideologiju, potjecao je iz zaostale društvene, državno-administrativne i ekonomske infrastrukture novonastalih postimperijalnih država, kao što ćemo još detaljnije vidjeti (Berend 1998: 48–83). Kako bi se borili protiv toga vakuuma nastaloga nakon raspada imperijalnih vrijednosti, intelektualci iz imperijalnih država sljednica bili su logično upućeni na rješavanje tzv. *velikih pitanja čovječanstva*, dok su intelektualci iz politički novonastalih nacionalnih država, naprotiv, bili upućeni na rješavanje svojih *velikih nacionalnih pitanja* (Hának 1998: xvi–xvii). Razlika između "velikodušno-liberalnih" i "usko-nacionalnih" motiva tih dvaju nastojanja – iako nijedno od njih nije bilo samoizabrano – dala je njihovoj umjetničkoj hibridnosti i višestranosti ne samo drugačiji smjer nego i drugačiju estetsku vrijednost (Gellner 1998: 34).

zasjenile su pojedinačna književna djela, iako bi se i među njima mogla naći vrhunska umjetnička ostvarenja. Kao Voltaire u francuskome književnom i kulturnom prostoru, tako je i Krleža u južnoslavenskome bacio iza sebe izrazito dugu sjenu.

Njegov intelektualno i politički angažiran, gotovo zajedljiv diskurs u maniri Karla Krausa, koji je čitateljstvo poticao bilo na strastveno sudjelovanje ili pak na bezuvjetno odbijanje, snažno je utjecao na recepciju njegovih djela. Bez obzira na to je li Krleža svojim tekstovima izazivao oduševljenje ili ogorčenje, to je obilježje njegova diskursa kod čitateljstva imalo za posljedicu grubu redukciju kompleksnosti njegove argumentacije. Jedan je od uočljivih primjera takve jednostrane recepcije neobično prešućivanje njegove gotovo cjeloživotne opsjednutosti hrvatskim nacionalnim pitanjem, a to se odnosi i na jugoslavensku i na kasniju hrvatsku recepciju njegovih djela. Njegovi jugoslavenski suvremenici tu su opsjednutost potisnuli vjerojatno stoga što Krleži kao priznatome jugoslavenskom autoru jednostavno nije pristajala nacionalna strast; kasniji hrvatski kritičari pak zbog toga što on kao autor "proleterski" obilježenoga nacionalnog osjećaja nikako nije odgovarao (malo)građanski oblikovanome hrvatstvu novouspostavljenoga hrvatskoga književnog kanona.

Tek je Zoran Kravar ispravio tu dugotrajnu nepravdu, istaknuvši:

Krležu je nacionalno pitanje zaokupljalo cijeloga života, i to u mjeri koja višestruko nadilazi zanimanje drugih hrvatskih pisaca i intelektualaca za nacionalnu problematiku. U raznim razdobljima svoga djelovanja pisao je eseje i članke koji se mogu smatrati važnim prilogima diskusiji o nacionalnom pitanju. Osim toga, obuzetost otvorenim problemima hrvatskoga naroda i drugih južnih Slavena, prije svega Srba, očituje se i u njegovim beletrističkim radovima, a utjecala je i na mnoge njegove životne korake i kulturne inicijative. (Kravar 2015)

HRVATSKA KAO DOLINA SUZA

Već jedan od njegovih najranijih beletrističkih radova, osebujna dramska proza *Hrvatska rapsodija* (1917), koju je Krleža često pretiskivao u različitim izdanjima, sve dok je na koncu 1946. nije uvrstio u svoju zbirku novela *Hrvatski bog Mars*, inspiraciju očito pronalazi u hrvatskome nacionalnom pitanju. Taj očajnički portret Hrvatske *anno domini* 1917. prešutno se nadovezuje na nedugo prije zasnovanu modernističku tradiciju tugovanja za domovinom,

započetu kanonskim, žanrovski ne potpuno "urednim" sonetom 1909 hrvatskoga modernista Antuna Gustava Matoša. No dok su kasnije generacije uvijek uzdizale Matošev patriotizam, začudo su previdale Krležinu ranjenu ljubav prema domovini. Za razliku od Matoševa soneta sa sažetim i tragičnim portretom domovine Krležin dramski dijalog svojim hipertrofiranim didaskalijama omogućuje uvođenje niza društveno reprezentativnih likova te iz toga nastaje mračan, gotovo degeneriran kolektivni portret nacije. U toj afektivno nabijenoj prozi, grozničavoj željezničkoj viziji socijalnoga polusvijeta punoga dima, čađe, strave, jadikovanja, raspada i ludila egzemplarno se javlja mladi, ekspresionistički Krleža. U prepunom vagonu trećega razreda Mađarske državne željeznice čitatelji upoznaju bolesnike, udovice, majke s djecom unakaženom od bolesti, vojnike s fronte, mornare, starce, studente, invalide, izgladnjele Bosance, željezničare i komedijante. Tu šarenu kolonu predvodi Hrvatski Genije koji "izbijen, izranjen, bolan, napaćen, gladan, proboden, rasječen, popljuvan, prezren, u robijaškom ruhu" poput Mesije zaziva Sunce (Krleža 1962: 415). Prikazani katastrofični vagon u vlasništvu omraženih mađarskih gospodara – teško je reći je li on u tom kontekstu plod halucinacije ili je realan – izričito se poistovjećuje s prljavom, močvarnom i poplavljenom domovinom u kojoj se "po zatvorima, kavanama, redakcijama pate [...] toliki talenti" (Krleža 1962: 394).

4

Iz neopisive boli i patnje putnika, žrtava proklete sudbine, u razgovoru dvojice putnika kristalizira se nada u dolazak spasitelja, ozdravitelja, genija koji bi beskonačnoj patnji Hrvata dao oblik i smisao.² Suvremeni hrvatski pisci i slikari, zarobljeni u vlastitome svijetu iluzija, bez ikakva doticaja sa svojom opustošenom i opljačkanom zemljom što se kupu u krvi i prokletstvu, prikazani su kao slabici, nedorasli povijesnome iskušenju trenutka. I uistinu, zazivani Hrvatski Genije uspravlja se iz jednoga od kovčega, u kojem čeka

² Krleža se koristio tzv. fiktivnim dijalogom u kojemu su suprotstavljena mišljenja odražavala njegov vlastiti unutarnji mišaoi konflikt. Uvrštavao ga je u svoje novele, eseje, putopise, dnevničke zapise i romane (Žmegač 1986: 35ff.). Njegova nevoljkost da se odluči za samo jednu od suprotstavljenih strana na prvi se pogled može izvesti iz glavnoga obilježja kasnohabsburškoga duha koji, prema Hermannu Bahru (Bahr 1962: 153), uvijek nastoji uspostaviti ravnotežu između ekstrema. Primjer je za takvo načelo njegove autorefleksije (Menasse 1993: 16) Krležin esej *Uspomeni Karla Krausa* iz zbirke eseja *Eppur si muove* (1938). Njegova kontrapunktska misaona tehnika, generirana iz neprestanoga suprotstavljanja samome sebi (usp. bilješku 13) ne potječe samo od Nietzschea ili iz kasnohabsburškoga kulturnog naslijeđa, nego i iz bogate i dobro istražene europske tradicije "sokratskoga dijaloga" koju je Mihail M. Bahtin prikazao u svojoj knjizi *Problemi poetike Dostojevskoga*, a čiji su poznati zastupnici npr. Diderot, Dostojevski, Kierkegaard, Blanchot ili u novije vrijeme Foucault (u *Arheologiji znanja*).

buđenje “sva hrvatska tradicija” – knezovi, kraljevi, bogumili³ i junaci, skolasti i fanatici “voštani, nijemi”. On je sam poražen, jadan i slomljen, prava gomila rana, poniženja i kletvi što su se nakupile tijekom nesretne hrvatske povijesti, no “u kosi se sja draguljna zvijezda, sjajna i neugasla” (Krleža 1962: 410–411). Praćen kolonom ranjenih i mrtvih što su ustali iz svojih grobova, preuzima od vlakovođe upravljanje vlakom, luđački ga ubrzava i usmjerava na polja i livade.

Klikće Genije te po onoj klavijaturi zavora i pipaca prebire melodiju fantastične brzine. I ne juri više po tračnicama. Vijuga preko polja, oranica, razvaljuje seoca, pali požare, sve gori. U gradovima vijore stjegovi, ruše se bolnice, otvaraju se grobovi i mrtvaci pjevaju psalme, a voz juri preko njih te ih razvaljuje i ništi. Kao pomaman zabija se u zvonike, zgrade, građevine, obara ih, mrvli i ostavlja za sobom crveni trag plamena i krvi. Kao potres se ruši na pokrajine i trese i ništi katedrale, kazališta, akademije, kasarne, palače, dvorove, redakcije, atelijere, urede, crkve, sabore, kapelice, laži, luksuriozne hrvatske laži – to već i nije vlak, to je sjajni užareni komet, što svojom grimiznom sjajnom repinom pali i razara sve što dosegne. To je bijes, to je požar, to je poklič za Suncem. (Krleža 1962: 410–411)

Neskriveno oduševljenje kojim pripovjedač oslikava osvetnički narodni pohod predvođen Hrvatskim Genijem u prvom se redu može objasniti činjenicom da je ta proza nastala u zapaljivoj atmosferi Februarske i Oktobarske revolucije, koje su očito snažno utjecale na mladoga Krležu. Ma kako nam se ekspresionistički-patetičnom činila *Hrvatska rapsodija*, nastala u tome povijesnom bunilu, ipak se u njoj mogu uzorno očitati temeljna obilježja Krležina budućega oblikovanja hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Ona bi se mogla sažeti ovako:

1. Bolesno, tužno, gotovo žrtveno prikazivanje hrvatske povijesne sudbine i sadašnjega stanja: oboje je obilježeno nesmiljenim potiskivanjem hrvatskoga nacionalnog osjećaja, tako da se može govoriti o turobnome hrvatskom kontinuitetu.
2. Autoritet patnje mrtvih predaka legitimira pothvat oslobađanja njihovih živih potomaka jer je i jednima i drugima na srcu jedna i jedinstvena težnja za samoodređenjem naroda.

³ Pod bogumilima misli na pripadnike tzv. Crkve bosanske koji su prema Krleži (i tada općeprihvaćenom) mišljenju podlegli osmanlijskoj islamizaciji. Za znanstveno opovrgavanje te do danas raširene predrasude usp. bilj. 27.

3. Dok je stariji Krleža uvijek kritizirao suvremene povjesničare zato što prepoznaju potisnuti nacionalni osjećaj u epohama koje ga nikako nisu mogle poznavati,⁴ mlađi Krleža gotovo oduševljeno preuzima tu homogenizirajuću i nekritičku projekciju nacionalnog osjećaja.
4. Iz takva "primordijalnog" prikaza nacionalne tragedije izvodi se krvavo-prevratnički "muški" imperativ umjesto jadikujućega i rezigniranoga "ženskog" zaključka:⁵ zadaća je osloboditelja probuditi golemu snagu naroda omamljena dugotrajnim izrabljivanjem.⁶
5. Krleža otkriva model za provođenje toga imperativa u beskompromisnim hrvatskim vizionarima slobode iz prošlosti, koji su ga oduvijek oduševljavali iako su im svi emancipacijski projekti odreda propali.
6. Gestom karakterističnom za srednjoistočni europski prostor međuraća on u svojem projektu gotovo bešavno spaja društvenu i nacionalnu revoluciju:⁷ dugo žudenu slobodu hrvatskome narodu neće donijeti

⁴ Već u *Nekoliko riječi o malogradanskom historizmu uopće* (1926) Krleža predstavlja načelnu i fundamentalnu kritiku historizma kad kaže: "Čitava malogradanska historija o toj idealističkoj konstanti jednog te istog hrvatstva, kao o vrhunaravnoj pojavi, jeste krivotvorina!" (Krleža 1971: 114). I u *Tezama za jednu diskusiju iz godine 1935* (napisanim 1935, objavljenim 1953) nailazimo na oštru kritiku romantičke nacionalne historiografije zbog njezina uzdizanja srednjega vijeka. Iako se tu radi o razdoblju "kriminalne nepismenosti, umorstava, zaostalosti i sveopće materijalne bijede", u srednji se vijek nekritički projicira nacionalna svijest 19. stoljeća (Krleža 1971: 487).

⁵ Sve revolucije, pa tako i ona nacionalna u Krležinim su očima beziznimno muške stvari. (No to uvjerenje nije specifično za srednjoistočnu Europu. O ekskluzivno muškome shvaćanju nacionalno-oslobodilačkih pokreta u Indiji v. Das 2007: 18–37.) Krleža je bio uvjereni pristaša ničeanskog principa borbe (o borbi kao životnom načelu kod Nietzschea v. Hansen 2000: 97–158) i sve je slabije nesposobne za borbu promatrao kao "sanjare" i "pjesnike bez talenta" (*Davni dani I*, 30). Među bezvoljne slabije u prvom redu spadaju žene. Krleža ih naziva "prigluglim udovicama" s "govedim očima", "obične su kokoške", s "glupim pogledom jedne guske" (*Davni dani I*, 32, 36, 52), a posebno se brutalno ophodi prema ženama koje su se usudile prisvojiti muške atribute: ona je "zmaj", "gigant, amazonka", ili "crno-žuta buha" i "živi komarac" (*Davni dani I*, 358; *Davni dani II*, 9). Krleža smatra da bi se žene trebale zadovoljiti ulogom "netjelesne božice" ili "anđela čuvara" koji nude utjehu (*Davni dani I*, 52, 209).

⁶ Krleža narod tumači kao načelno bezvoljan, poslušna entitet: "Rep pod noge, i zbogom! To su 'narodi'!" (*Davni dani I*, 164). "Narod", to je nešto što se može voditi" (*Davni dani I*, 334). Pokrenuti ga može samo snažna revolucionarna svijest.

⁷ Time zapadnoeuropskoj diferencijaciji društvenih, ekonomskih i nacionalnih pitanja suprotstavlja tipičnu srednjoistočnoeuropsku nediferenciranost. V. o tome Berend (1998: 202): "[P]eriferina nazadnost (ili postversajski šok i strah Njemačke da će biti izgurana natrag na periferiju) urušila je te gospodarske, društvene i nacionalne probleme u jedno dramatično središnje pitanje nacionalnog opstanka i obnove. [...] Svi društveni i gospodarski ciljevi bili su

od njega otuđeni malograđanski intelektualci, nego široke, anonimne narodne mase s kojima su ti intelektualci izgubili svaki doticaj.

Sva ta obilježja njegova formuliranja hrvatskoga nacionalnog pitanja, iako uz različite naglaske, mogu se pronaći u avangardističkom manifestu *Hrvatska književna laž* iz 1919. godine.⁸ Tema "luksuzne laži" hrvatskih umjetnika i intelektualaca koji poput gusaka u magli oponašaju tuđe uzore preuzeta je izravno iz *Hrvatske rapsodije*. U međuvremenu (u samo godinu dana!) odigrao se niz velikih povijesnih događaja – kraj Prvoga svjetskog rata, raspad Monarhije i trijumf Oktobarske revolucije – što je dalo dodatan vjetar u leđa Krležinoj argumentaciji. Požar tih iznimnih događaja pred očima je uplašeni suvremenika gotovo preko noći progutao Stari svijet. Sada je valjalo prevrednovati i one vrijednosti koje su još uvijek djelovale, duboko ukorijenjene u svijesti otuđene hrvatske inteligencije. Mladi je Krleža u tu svrhu prigrlio i bezrezervno se dnevno-politički koristio Nietzscheovim programom odlučnoga prevrednovanja svih vrijednosti.⁹

SPALJIVANJE OTUĐENIH ŽIVOTNIH OBLIKA

7

Za razliku od dramske proze *Hrvatske rapsodije* žanr književnoga manifesta odlikuje se borbenim, gotovo razornim diskursom. Tekst počinje dvostrukim borbenim poklicem "Vatre! Vatre!" što je potekao od naslova časopisa *Plamen* koji je Miroslav Krleža izdavao s Augustom Cesarcem, a u čijem je prvom broju objavljena *Hrvatska književna laž*.¹⁰ *Plamen* je usmjeren protiv suvremene hrvatske inteligencije kao gomile poslušnih tuđinskih robova,

uklopljeni u nacionalni program [...] što je omogućilo društvenim programima i nacionalnim ciljevima da se pomiješaju u zahtjevima za 'društvenom pravdom'."

⁸ Ako umjetnike tzv. Mladoga Beča koji su pronašli utočište od bigotne političke svakodnevice u umjetnosti (Schorske 1979: 8–9) smatramo mjerodavnim za habsburški kulturni prostor, može se činiti neobičnim što se jedan umjetnički avangardistički manifest u istom tom kulturnom prostoru bavi nacionalnim pitanjem. No to je pitanje, kao što je gore spomenuto, u atmosferi imperijalnoga raspada na mijeni stoljeća u središtu zanimanja mladih umjetnika u svim podređenim i zaostalim nacijama u Monarhiji. Za razliku od njihovih kolega iz imperijalnoga Beča za njih je umjetnička revolucija kompatibilna s političkom. Čak su i mladi mađarski umjetnici neumorno isticali siromaštvo, ekonomsku zaostalost i nepravedne društvene prilike u svojoj domovini i shvaćali svoju umjetnost kao instrument nacionalnoga oslobađanja (Hának 1998: 77–78).

⁹ O Nietzscheovu utjecaju na Krležu v. Stančić 1990: 13–50.

¹⁰ Časopis je jasna aluzija na čuveni suvremeni časopis *Baklja* Karla Krausa. No, znakovito, ovdje se plamen odnosi na drugačiji revolucionarni aspekt od baklje: naime na

slijepih za revolucionarne izazove vremena ili onih koji te izazove, još gore, pod svaku cijenu nastoje potisnuti. Kako bi dokazao da je ta inteligencija oduvijek bježala od izazova narodne revolucije, Krleža povlači paralelu između stava predvodnika tzv. Ilirskog narodnog preporoda¹¹ prema revoluciji 1848. godine i stava svojih suvremenika prema Oktobarskoj revoluciji. Nije čudno što su potonji mediokriteti slavili svoje prethodnike nazvavši ih preporoditeljima, iako to "uopće nije bio preporod i [...] nije ništa preporodio" (Krleža 1919: 32). Ilirski su reformatori i dalje robovi "tradicije, užasne, grozne, hrvatske" i srednjovjekovno su se poslušno klanjali gospodi i naizgled dobrovoljno (ali zapravo brutalno prisilno) "davali Caru Carevo" (Krleža 1919: 33–34). Umjesto da probude narod, oni su ga uspavali, te se "biti Hrvatom" svodilo na osjećaj "kako nestaješ pod nogom crnožutoga cara". Dapače, takvo ponašanje za Krležu znači da ili ne znaju kako postojati kao Hrvati ili uopće ne postoje kao Hrvati, jer se hrvatstvo za njega očituje kao "životna vatra" koja guta sve odumrle, od naroda otuđene oblike života. "Dosta je tog vonja i zapaha trulog i mrtvačkog i lažnog!" (Krleža 1919: 34).

8

U nacionalno užarenoj srednjoistočnoeuropskoj atmosferi nakon Versajskih mirovnih ugovora čini se da je *društvena* revolucija ekonomski izrabljivanoga i ogorčenog naroda gotovo neprimjetno poprimila *nacionalno* državni karakter. Za vlastitu ekonomsku i društvenu bijedu okrivljavali su tuđe političke vladare kao nesmiljene izrabljivače i tlačitelje. Time su prešutjeli živu spremnost za sudjelovanje domaćih političkih i društvenih elita tijekom dugih imperijalnih stoljeća. Vlastiti narod nije se sastojao samo od nevinih žrtava, već i od nesmiljenih izrabljivača. Pojednostavljen prikaz Habsburgovaca kao tlačitelja, a Hrvata kao žrtava gruba je "redukcija kompleksnosti" "imperijalnih prilika" i svodi se na malograđansku moralnu opoziciju. Slijedeći tu spontanu i drastičnu mitologizaciju kompleksnoga sustava upravljanja carstvom, Krleža asocira (tadašnju) suvremenu političku situaciju s onom ilirskom (iz prve polovine 19. stoljeća), pa čak i sa srednjovjekovnom, kako bi time legitimirao svoj argument o dugotrajnome hrvatskom političkom razvlašćivanju. Uspostavljanje takvih neobvezujućih

uništavanje, a ne na rasvjetljavanje starih vrijednosti. O utjecaju radikalne kritike te polemički zajedljivoga stila Karla Krausa na Krležu v. Stančić 1990: 116–155.

¹¹ Danas je taj romantičarski nacionalni pokret u Hrvatskoj poznat pod imenom Hrvatski narodni preporod. No predvodnici tog pokreta nazivali su se i smatrali ilircima, a ne Hrvatima. Većinom i nisu bili "etnički" Hrvati. Usto, Gajev izbor (i srpskoga) štokavskog dijalekta za temelj hrvatskoga standardnog jezika upućuje na njegova uvjerenja o južnoslavenskome jedinstvu. Prema Hobsbawmu (1990: 54–55) ta je odluka predvodnika Ilirskoga pokreta postavila temelj za kasniji razvoj srpskohrvatskoga jezika.

poveznica između jako udaljenih, politički, etnički i društveno potpuno različito strukturiranih razdoblja omiljen je Krležin argumentacijski manevar u međuratnom razdoblju.¹² No takve dalekosežne analogije, ma kako povremeno bile lucidne, prikrivaju nužnost pažljivoga povijesnog rada na diferencijaciji etničkih, političkih i društvenih diskontinuiteta uspoređivanih fenomena. Tipičnoj i čuvenoj Krležinoj osobini samoporicanja¹³ dugujemo to što je u zreloj dobi, kada se posvetio enciklopedijskim zadaćama, uvijek iznova isticao potrebu za pažljivim razjašnjavanjem takvih razlika.

¹² Tako se npr. u eseju *Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu uopće* (1926) seljački ustanak hrvatskoga kmeta Matije Gupca (1573) protiv feudalnih gospodara uspoređuje sa srpskim ustancima protiv Osmanlija dvjesto pedeset godina poslije (Krleža 1971: 101). U istom se eseju nacionalno-politička sudbina Hrvata nakon Prvoga svjetskog rata poistovjećuje s onom iz 16. i 17. stoljeća (Krleža 1972: 106–109) iako se, očito, u tim stoljećima uopće ne može govoriti o "bljedom eksperimentu da se uspostavi hrvatski suverenitet" (Krleža 1972: 107). Unatoč tome Krleža takoreći kontrafaktično nezabrinuto gradi analogije: "Analogije hrvatskog fatuma iz onoga prvog, davnog još i kaotičnog vremena, kada su Hrvati kao avarsko roblje padali sa svojim gospodarima pod carigradske zidove, iz karolinško-bizantske epohe, iz vremena rimskog vazalstva, pa sve do katastrofe narodnih dinastija, žalosno se podudaraju s krvavim činjenicama pod Arpadovićima, pod kraljevima napuljskim i jagelonskim, pod udarom Turaka i pod Habzburgom: uvijek je hrvatska glava pod sjekikom, a hrvatski džep opljačkan, jer pod hrvatskim krovom stanuju tuđinski ratovi [...] Ta fakta traju i danas" (110). U eseju *O patru dominikancu Juraju Križaniću* (1929) Krleža povezuje panslavensku ideologiju Jurja Križanića (1660-e i 1670-e godine) s ilirskom (1830-e godine), s ideologijom Franje Račkoga, Josipa Jurja Strossmayera (1880-e godine) i Stjepana Radića (1930-e godine) u gotovo bešavan kontinuitet oduvijek podijeljena hrvatstva (Krleža 1963: 58–69). U eseju *O Kranjčevićevoj lirici* (1931) povlači jednako poravnavajuću paralelu između hrvatskih mučenika Jurja Križanića (panslavenskoga vizionara), Silvija Strahimira Kranjčevića (pjesnika), Frana Supila (političara), Stjepana Radića (političara) i Josipa Kosora (pripovjedača i dramatičara). Svi su oni, misli Krleža, "simptom razdrtosti i nerazmjera naših prilika" (Krleža 1963b: 29).

¹³ Usp. o tome Lasić u *Kronologiji*: "Tko ulazi u Krležino djelo, ulazi u djelo koje stalno sebe negira..." (Lasić 1982: 12). I u tome se može prepoznati njegova pripadnost kasnohabsburškome kulturnom naslijeđu. Usp. npr. sljedeće mjesto iz *Pisma lorda Chandosa* Huga von Hofmannstahla: "Osjećam zanosnu, gotovo beskonačnu opreku u sebi i oko sebe i među materijama koje igraju jedna protiv druge nema niti jedne u koju ne bih želio prijeći" (Hofmannstahl 1924: 185). Menasse (1993: 17) upozorava da je ubrzana srednoistočno-europska politička mijena identiteta vodila do "nepovjerenja prema svim jednoznačnim, pozitivno formuliranim identitetima", te su "zbog toga svi temeljni postulati Druge republike u biti negativno izvedeni". "A posvuda gdje su doneseni sadržajno konkretni, pozitivno odredivi zaključci, u praksi su odmah bivali prebačeni u vlastitu suprotnost." No i izvan kasnohabsburškoga kulturnog kruga Krležini su književni prethodnici i suvremenici, kao npr. Gabriele D'Annunzio, Luigi Pirandello, André Gide ili Fernando Pessoa, prakticali udvostručivanje, cijepanje i umnožavanje vlastitoga Ja u mnoštvo alter ega. Čini se da je u razdoblju skeptičnome prema identitetima – u doba produljenih propasti imperija – posvuda na djelu razgradnja jedinstvenoga Ja u niz suprotstavljenih "persona".

No vratimo se rekonstrukciji osnovnoga argumenta iz mladenačke *Hrvatske književne laži*. U daljnjoj razradi povučениh paralela između iliraca i vlastitih suvremenika Krleža se obrušava na "dekorativni katolicizam" hrvatske moderne, čiji su zastupnici u svojim "literarnim magazinima" neukusno uljepšavali očajno, zaostalo, sustavno iskorištavano hrvatsko selo, luksuzno ukrašavali hrvatske kolibe te ublažavali i krotili divlju, brutalnu snagu "balkanskog naroda" svojim jadnim imitacijama stranih uzora. Izmučenom, u "prokletom kavezu" zarobljenom i nizom samoprozvanih krotitelja u "posljednjih tisuću i pet stotina godina" maltretiranome hrvatskom narodu ta je salonska književnost posve strana (Krleža 1919: 35–36). Zabrinjavajuće populističkom retorikom što se hrani eksplozivnim stanjem novoosnovanih država u cijeloj tadašnjoj srednjoistočnoj Europi (Berend 1998: 185–202) Krleža taj narod opisuje kao "kolonijalnu, života željnu varvarsku i besnu neman", koja se neće dati zaustaviti "propovedima o nacionalnom revolucionarnom zdravlju i heroizmu" (Krleža 1919: 36). Potonje je naime, uz "dekorativni heroizam", drugi glavni oblik prikriivanja pravih hrvatskih problema i u Krležinu se tumačenju svodi na velikosrpsku kosovsku mitologiju. Time vjerojatno cilja na njezine tadašnje glavne zagovornike, hrvatske umjetnike Ivu Vojnovića i Ivana Meštrovića:

10

Propoveda se nova borbena etika, uštrcavaju se herojski serumi, zvekeće se mačem i manluzama, a zaboravlja se, da je sve to galama vašarska, i da je taj nacionalizam laž i fraza, kao što je laž i fraza naš dekadentski l'art pour l'artizam i kao što su laž i fraza svi oni nizovi sarkofaga, pokojnih heroja i akademika u grobnici. (Krleža 1919: 37)

Bučni velikosrpski nacionalizam nije dobar protuotrov dekadentnome hrvatskom katolicizmu jer i jedan i drugi pripadaju srednjovjekovnom inventaru, kojem pak narod, "velik poput oceana i dubok i crn" (Krleža 1919: 37), priprema konačan slom. I jedan i drugi su mumije na koje bi ilirci mogli biti ponosni kada bi danas nekim čudom ustali iz svojih grobova. Samo bi oni pozdravili svoje u život dozvane južnoslavenske idole mahanjem zastavama i odama radosnicama! No nama treba drugačiji preporod, najavljen lepršanjem crvene zastave ruske komune i zvonima proleterske Internationale. Omogućit će je potpaljivači, oni "koji junački pale" (Krleža 1919: 40). Dakle radi se o preporodu odozdo, a ne odozgo – ta poniženi i uvrijeđeni imaju na raspolaganju samo instrument apsolutne destrukcije – i u tom dijelu svoje argumentacije Krleža ponovno uvodi Mesiju. On, začudo, nema ekskluzivno hrvatski profil, za razliku od onoga iz *Hrvatske rapsodije*.

On se iznenada iz "Hrvatskog Genija" pretvorio u Spasonosnog, prikladnijega za premošćivanje vjerskoga raskola između Bizanta i Rima u južnoslavenskome kontekstu (tj. Srba i Hrvata), kao i kulturnoga jaza između Azije i Europe u sveslavenskome kontekstu (tj. Istočnih i Zapadnih Slavena) (Krleža 1919: 40). Krleža nas je na neki način pripremio na tu internacionalnu preobrazbu svojega Mesije. Kao prvo, taj je manifest napisao na ekavici u skladu s proklamiranom izdavačkom politikom časopisa; kao drugo, u njemu govori o "varvarskom *balkanskom* narodu", što u *Hrvatskoj rapsodiji* nije bio slučaj; i kao treće, argumentira u sklopu novoga političkog saveza Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. No možda bi najvažniji razlog što u *Hrvatskoj književnoj laži* napušta još donedavno važeći hrvatski nacionalni okvir mogao biti u pobjedi boljševičke ideje, po svojem karakteru internacionalne. Lenjin je smatrao da boljševička revolucija neće uspjeti ako ostane samo u zaostalu ruskome nacionalnom prostoru,¹⁴ a Krleža ga je u to doba beziznimno podržavao. To ga je potaknulo na prelazak sa žestokoga negiranja otuđenosti hrvatskih malograđana od naroda prema političkom jugoslavenstvu. No ni potonje uvjerenje nije dugo zadržao – tako primjerice već u *Izletu u Rusiju* (1926) gorko ironično odbacuje "nestajanje" hrvatske i srpske nacionalne orijentacije u "to sintetično jugoslavenstvo" (Krleža 1926: 39).

Kako god stvari stajale s Krležinim političkim oscilacijama, u *Hrvatskoj književnoj laži* daju se naslutiti određene pukotine u dotada nepropitanome društveno-nacionalnom revolucionarnom amalgamu iz *Hrvatske rapsodije*. Socijalna platforma pravde iz manifesta probija nacionalnu platformu sadržanu u noveli, uvažavajući činjenicu da seljačke mase u jednakoj mjeri pate na srpskoj i na hrvatskoj strani. Dakle radi se o oslobađanju seljaštva, a ne više o oslobađanju Hrvata. Čini se da je marksistički inspiriranome Krleži nacionalna platforma postala preuska. No marksistička je društvena platforma jednako brzo kompromitirala svoj tobožnji nadnacionalni karakter, jer je Staljin u 1920-im na brzinu rusificirao Sovjetski Savez kao, isprva, "istinsko klasno vlasništvo". Krleža je u takvoj nestabilnoj ideološkoj atmosferi dugo varirao između socijalne i nacionalne revolucionarne ideje. Čini se da ga ni jedna ni druga nisu zadovoljavale. Naznake budućega kolebanja, koje je trajalo sve do *Teza za diskusiju godine 1935*, mogu se pronaći već pri kraju *Hrvatske književne laži*. Tri za Krležu još uvijek ključna predvodnika revolucionarnoga oslobođenja naroda – bogumili, Juraj Križanić i Silvije Strahimir Kranjčević – prikazana su kao nositelji "jugoslavenske tradicije

¹⁴ Usp. o razvoju nacionalne ideje u Sovjetskom Savezu Berend 1998: 203–223 i Martin 2001: 1–28 i 432–461.

i kontinuiteta" (Krleža 1919: 40), dok dvojicu potonjih u kasnijim esejima naziva vizionarima koji su djelovali u ime obespravljenoga *hrvatskog* naroda.

SANJARI I MUČENICI KAO SRODNICI PO IZBORU

Nacionalni profil njegova Mesije neprekidno varira, ali Krležu revolucionarni fantasti zanimaju jednako strastveno kao i prije. Te je "srodnike po izboru" postupno preobražavao i pretvarao u projekcijsku plohu vlastite autopercepcije. Juraj Križanić samo je jedan iz Krležine bogate galerije srodnika po izboru što se proteže daleko izvan hrvatskih granica i obuhvaća figure poput Sv. Augustina, Kolumba, Michelangela, Erazma Roterdamskog, Darwina ili Lenjina. No u toj je galeriji Križanić posebno važan jer je prema Krležinu shvaćanju kao "romantičarski zaljubljenik u Hrvatsku" svoj utopijski panslavizam stavio u službu spašavanja svoje podijeljene domovine u 17. stoljeću i vlastitim žrtvovanjem anticipirao ponašanje suvremenoga hrvatskog političara Stjepana Radića, koji je također nesebično žrtvovao svoj život za Hrvatsku.

12

Čini se da se Krleža u krajnje frustrirajućim političkim prilikama identificirao s tim mučenicima hrvatske ideje, što se naslućuje iz njihova uspoređivanja u eseju *Smrt Stjepana Radića* (1928). Nije to samo nekrolog Radiću, nego jednako tako nekrolog hrvatskim snovima o slavenskoj državnoj zajednici. U eseju *Stjepan Radić u Beogradu*, objavljenom dvije godine prije, o tim se panslavenskim sanjarijama kaže da su proizašle iz "zapostavljene i zaboravljene periferičnosti" "malene, provincijalne civilizacije" (Krleža 1971a: 222). Geopolitički položaj, koji je Hrvatsku stoljećima pretvarao u puku tangentu tuđinskih sila, proizveo je kod hrvatske inteligencije "deзорijentirano lutanje" i tipično pljuvanje po sebi samima. Trčali su iz jedne podređenosti u drugu, pri čemu su sustavno odvrćali pogled od "jedne ozbiljne, teške, žalosne i istinite stvarnosti porobljenog i potisnutog naroda" (*ibid.*: 224–225).

Promatrajući Križanića i Radića kao sastavnice nacionalno homogenizirajuće povijesti žrtvovanja, u svojim već spomenutim smionim analogijama ne samo da povlači paralelu sa svojim trenutnim položajem, nego vlastiti tjeskobni osjećaj obespravljenoga hrvatstva projicira daleko u povijesnu prošlost, koja taj osjećaj nije mogla dijeliti. "[K]ontinuitet hrvatske sramote još sveudilj traje", a "mjesto budimpeštanske Nagodbe i nagodbenjaka danas glavnu riječ vode hrvatski samozvanci, neo-integraliste, derepublikanizovani

Sporazumaši..." (*ibid.*: 228–229). Ljutit na Radićevo ponašanje "ciganskog svirača koji uvlači svoje gudalo u dlakave uši jugoslavenskih žandara", u tome očajničkom paktu s jednima, kao i u strahu od drugih prepoznaje tipičnu sudbinu malih, razvlaštenih i porobljenih naroda u kolopletu nemjerljivo jačih snaga. Dvojica hrvatskih mučenika koji su se u pokušaju rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja uzaludno okretali panslavizmu umjesto "socijalnom problemu" pružaju još jedan dokaz da "naša jeremijska narodna žalost traje u kontinuitetu, i kako se kroz punih trista godina nije u hrvatstvu ništa okrenulo na bolje" (Krleža 1972d: 269). Žrtveni mit nacionalnoga razvlašćivanja kao temeljno obilježje hrvatske sudbine tijekom dugih stoljeća već 1928. godine poprima sasvim jasne obrise.

Da bismo dokazali koliko je uporno Krleža bio opsjednut nesretnim hrvatskim sanjarima i interpretirao slomove njihovih projekata kroz dugu nacionalnu povijest razvlašćivanja, kojoj nikako nisu uspijevali umaknuti, valja pomnije pročitati esej *Razgovor sa sjenom Frana Supila* (1924) što pretihodi esejima o Stjepanu Radiću iz 1926. i 1928.¹⁵ godine. Ta su tri eseja nastala u frustrirajućoj atmosferi kratko prije preimenovanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviju s diktatorskim ustavom. Već u godinama pisanja tih eseja Krleži je bilo jasno da na koncu Hrvati od dugo priželjkivane jugoslavenske platforme neće imati ništa drugo doli ponavljanja gorke imperijalne pretpovijesti. Ništa se nije promijenilo. Bečku "politiku laži, podvala, terora i umorstva vlastitih građana, španjolskog ceremonijala i neiskrene, odvratne, namještene lojalnosti" zamijenila je "neinteligentna balkanska varijanta" (Krleža 1972d: 209). Argument iz *Hrvatske književne laži* o prelasku iz jednoga oblika podređenosti u drugi – iz dekorativnoga katolicizma u kosovsku romantiku – ponavlja se u gotovo nepromijenjenu obliku:

Hrvatski kraljevi, koji se koncem stoljeća javljaju nekim našim istaknutim ljudima, biskupima i kanonicima kao prividenja u snu, početkom stoljeća, na pozornici narodne svijesti, ti se kraljevi odmeću u Srbe... O kraljevima narodne krvi naši pjesnici pjevali su, uglavnom, dosadno i bez duha, a Kikerčeve oleografije zamijenila je kosovska romantika, kao jedina pjesnička utjeha naših duša. (*ibid.*: 193)

Namjesto tih neplodnih alternativa, između čijih se polova kolebaju hrvatski slabici, trebalo bi kao putokaze za rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja pratiti radikalne revolucionare – tj. u tom eseju Frana Supila.

¹⁵ Krleža ga je 1926. uvrstio u spomenuti putopis *Izlet u Rusiju*.

Kao jedan od rijetkih moralnih vitezova legitimnoga hrvatskoga državnog prava, on se na tragu Ante Starčevića konzekventno i proročki zalagao za autonomno oslobađanje iz austrijskoga državnog ropstva. Pa ipak je naposljetku, poput svojih viteških prethodnika Križanića i Radića, namamljen u hrvatsku stoljetnu žrtvenu matricu "spašavanja okupacijom" i uništen. Za razliku od beskompromisnoga Hrvatskog Genija iz *Hrvatske rapsodije* svi su ti vitezovi na koncu ipak morali dnevno-politički kalkulirati jer su bili nesposobni povezati hrvatsko nacionalno pitanje sa socijalno-ekonomskim pitanjem potlačenih hrvatskih masa, što je imalo katastrofalne posljedice i za narod i za njih.

RADIKALNI IDEAL SAMOODREĐENJA

14

S tim zaključkom Krleža se, nakon petogodišnjega jugoslavenskog *intermezza* (1919–1924), vraća nacionalno-revolucionarnom imperativu *Hrvatske rapsodije*, ponovno ga povezujući s buđenjem najširih nacionalnih slojeva. Sa stranim vladarima ne smije se pregovarati, narod ih mora nasilno svrgnuti kako bi jednom zauvijek izborio svoju samostalnost. Ideja nacionalnoga samoodređenja sve do odcjepljenja prenesena je Versajskim ugovorima iz geopolitički odavno ustanovljenih zapadnoeuropskih nacionalnih država u srednjoistočnoeuropski postimperijalni podijeljeni politički prostor s razornim posljedicama (Berend 1998: 154). Taj je prijenos pripremila Herderova ideja kulturnih naroda koju su srednjoistočnoeuropski narodi prigrlili kao temelj svojih romantičarskih nacionalnih pokreta sredinom 19. stoljeća. "Prvobitni" karakter naroda, za koji je Herder isticao da osigurava pravo na samoodređenje, sada dobiva državno-političku potvrdu. U razdoblju između dvaju ratova načelo je samoodređenja kružilo poput sablasti u novoosnovanim nacionalnim državama te je u njihovim politički, ekonomski i društveno nestabilnim, siromaštvom i bijedom obilježenim demokracijama rasplamsalo kompenzacijske političke ideologije i snove o suverenosti. Etnički, vjerski, kulturno i jezično isprepleteni, upućeni jedni na druge dugom imperijalnom poviješću te lišeni duge tradicije neovisne državnosti, srednjoistočnoeuropski narodi pokazali su se kao idealan humus za gromoglasne ideologije razdvajanja i dioba (Brubaker 1996).

Znakovito je da su ti užareni etnonacionalizmi bili u oštroj suprotnosti s hladnokrvnim dnevno-političkim kalkulacijama, tzv. realnom politikom zapadnoeuropskih nacionalnih država zbog čega su ih zapadni političari

doživljavali kao "barbarske" (i do danas ih stigmatiziraju kao takve).¹⁶ Ipak su ti zajednički projekti nošeni utopijskim projekcijama uspjeli pridobiti nebrojene domaće pristalice za svoje radikalne ideale samoodređenja, jer je ciljana suverenost tim masama obećavala potpuno i konačno spašavanje iz tadašnjih prekrasnih društvenih i ekonomskih prilika, makar uz uvjet privremene spremnosti na žrtvovanje (Hanson 2010: wvi). Krleža se, začudo, pokazuje kao fanatičan zagovornik takvih snažno kontrafaktičnih projekata suverenosti.¹⁷ Kao tipičan pisac srednjoistočnoeuropskoga, ideološki snažno nabijenoga političkog i intelektualnog prostora iz dna je duše prezirao hladnokrvno-pragmatične, podle dnevno-političke kalkulacije karakteristične za zapadnoeuropski prostor.¹⁸ Politika je za njega bila proročka vizija, a ne posao vođen pukim interesima.

Time je ocrtana povijesna i geopolitička pozadina eseja o Frani Supilu, u kojem se Krleža zauzima za apsolutnu suverenost naroda. Ali koji on narod ima na umu kada govori o samoodređenju? Već je u *Hrvatskoj književnoj laži* oklijevao kada je trebalo odrediti pojam naroda: u nacionalno hrvatskim ili u socijalnim (klasnim) parametrima sačinjenim od više naroda. Esaj o Supilu, napisan 1924, čini se, vjeran je tomu neodlučnom kolebanju između Hrvata i južnoslavenskoga Balkana kao kolektivne identitetske platforme. No već dvije godine nakon toga, u *Izletu u Rusiju* (1926) nailazimo na sljedeće jednoznačne retnke u kojima Krleža, što se tiče svoje nacionalne pripadnosti, ne ostavlja ni najmanjega traga sumnji:

Što smo sada? Austrija je propala, dakle Austrijanci više nismo. Srbi nismo jer čemu da lažemo da jesmo kad nismo! Jugoslaveni nismo, jer ako je Jugoslavenstvo ono što hoće vojvoda Stepa Stepanović ili jedan od jugoslavenskih monopolita, Jurica Demetrović, ko pametan može da je danas *s njima zajedno* Jugoslaven? Preostaje nam dakle da pospemo glavu pepelom i da se vratimo pod okrilje tog neverovatnog i popljuvanog Hrvatsva, kome Stipica Radić drži jednu te istu pijanu zdravicu već trideset godina. (Krleža 1926: 36)

¹⁶ Za novije pokušaje destigmatizacije usp. Calhoun 2007, Valdez 2007.

¹⁷ Apsolutnoj suverenosti nije težio samo na kolektivnoj, nego – zbog svojih anarhističko-individualističkih nazora à la Max Stirner – i na individualnoj razini. Individualna sloboda je za Krležu iz međuratnoga razdoblja najviša vrijednost kojoj se beskompromisno mora žrtvovati sve socijalno. Prateći tu Krležinu argumentacijsku liniju, opširno sam se bavio njegovim dnevničkim zapisima *Davni dani* u poglavlju "Lice diskurza" svoje knjige *Doba svjedočenja* (Biti 2005).

¹⁸ O toj politici racionalnih izbora (*rational choices*) v. Hanson 2010: xviff.

Iz eseja nastaloga u isto to vrijeme, *Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu uopće* ipak doznajemo kako Krležino hrvatstvo nije bilo pragmatično, kalkulantsko ni oportunističko, a kamoli konzervativno malograđansko kao ono Stjepana Radića. Takav sitničav nacionalni osjećaj koji "životari tako još od najstarijih glagoljaških vremena" (Krleža 1971b: 100), klanjajući se jednim tiranima kako bi se spasio od drugih, prezire iz dna duše. Njegov bi se nacionalni osjećaj mogao nazvati *boljševičkim*, ma kako to paradoksalno zvučalo, jer uzima apsolutno pravo na samoodređenje u ime deklasiranoga hrvatskog naroda. Krleža određuje hrvatsko državno pravo karakterističnim prešutnim prevodenjem klasnih u nacionalna obilježja, dakle takoreći *proleterski*.¹⁹ Hrvati su za njega, u smislu njihova kontinuiranoga i radikalnog razvlaštenja od srednjega vijeka sve do 20. stoljeća, utjelovljenje proleterskoga naroda lišenoga posjeda.

16

Takvo njegovo *socijalno* formuliranje hrvatskoga *nacionalnog* pitanja ostavlja, blago rečeno, neobičan dojam. Dugo se smatralo da marksistička doktrina zbog svojega internacionalizma utemeljenoga na klasnoj osnovi potiskuje nacionalno pitanje ili ga čak sasvim isključuje. Što zajedničko ima ekonomski razvlaštena društvena klasa s politički razvlaštenom nacijom? No noviji radovi negiraju to dugotrajno i tvrdokorno znanstveno uvjerenje.²⁰ Borba za nacionalnu neovisnost u srednjoistočnoj Europi ostvarila je svoje prve političke rezultate tek s raspadom Osmanskoga, Austro-Ugarskoga, Ruskoga i Njemačkoga Carstva nakon Prvoga svjetskog rata. Na tom su temelju u tome geopolitičkom prostoru goruća društveno-ekonomska pitanja bila svedena na presudna nacionalna pitanja, od kojih se, ma kako to bilo kontrafaktično, očekivalo konačno rješenje onih prvih. Budući da su Versajski ugovori pravo na nacionalno određenje stavili u prvi plan, to je probudilo utopijske nade srednjoistočnoeuropskih zemalja u konačan spas od bijede, jer su one svoju društvenu, ekonomsku i kulturnu zaostalost gotovo beziznimno promatrale kao logičnu posljedicu stoljećima politički neriješenih nacionalnih pitanja.

¹⁹ Što se toga tiče, on je ipak samo u hrvatskome kontekstu poseban, jer se sličnom "neizdiferenciranom" tehnikom argumentacije koriste mnogi suvremeni revolucionarni intelektualci u srednjoistočnoeuropskome prostoru. Primjerice, za mlade mađarske pisce s početka 20. stoljeća nacionalno oslobođanje i socijalna reforma su jedno te isto. "Njima je 'narod' naprosto označavao radnike koji su zarađivali za život u znoju lica svoga, siromašne seljake, slugu, nadničare ili, ako želite, 'četvrti stalež', koji su zborili jednoglasno, ali se nisu poistovjećivali s buržoazijom u borbi protiv dominacije aristokrata i biskupa" (Hának 1998: 86–87).

²⁰ Usp. npr. Brubaker 1996, Martin 2001.

OD KLASA DO NACIJE, OD RAZVLAŠTENJA DO POZICIJE MOĆI

Te su okolnosti Lenjina potaknule da marksističku doktrinu, razvijenu u geohistorijski sasvim drugačijim zapadnoeuropskim prilikama, prilagodi istočnoeuropskim. U skladu s time nacionalne je pokrete interpretirao kao najbližije suborce socijalističke revolucije te, sukladno tome, ugradio pravo na samoodređenje svih naroda u Sovjetskom Savezu u *Deklaraciju o pravima naroda Rusije* (1917). Partijski program iz 1919. godine čak traži pravo na odcjepljenje i za narodnosti Sovjetskog Saveza. No takvo je proširenje prostora primjene načela samoodređenja, koje uključuje i pravo na odcjepljenje, bilo u srednjoistočnoeuropskome postimperijalnom prostoru s izrazito pomiješanim narodima povezano s nizom rizika. Manjine u novim nacionalnim državama, kojima je pod pritiskom nacionalne homogenizacije prijetila asimilacija bez traga, logično su, kako bi zaštitile same sebe, posegnule za istim tim pravom. Pri tome su se pozivale na svoje “eksterne domovine” prema kojima su iznenada razvile osjećaj pripadnosti. To je dovelo do trajne destabilizacije dotičnih država. Političku pozornicu, predviđenu za parlamentarne demokracije i liberalne vrijednosti, iznenada su nastanili mali tirani, koji su podgrijavali nacionalne strasti kao instrument za rješavanje socijalnih i ekonomskih problema.

Vjerojatno kako bi izbjegao tu sudbinu, Staljin je započetu federalizaciju Sovjetskoga Saveza zamijenio centralizacijom države. U tome ga je podržavala činjenica da socijalizam nije postao internacionalan kao što je Lenjin predviđao, te je Sovjetski Savez, kako bi ga spasio i sustigao razvijene zapadne zemlje, morao ekstremno ubrzati svoj ekonomski razvoj. Kada je Staljin u *Problemima lenjinizma* (1924) etablirao doktrinu “socijalizma u jednoj državi”, nolens-volens je rusificirao revoluciju, okrenuo je protiv Zapada i pretvorio u pitanje ruskoga nacionalnog prestiža. Njegovo liječenje kompleksa manje vrijednosti pumpanjem nacionalnih osjećaja jednoga tada perifernog i zaostalog naroda doživjelo je oduševljen prijem članova komunističke partije. Snažno ohrabren njihovim masovnim entuzijazmom, Staljin je ranjeni nacionalni osjećaj dodatno zagrijao tužnom ruskom poviješću žrtvovanja, poviješću što je hitno valja privesti kraju:

Stalno obilježje stare Rusije neprestani su porazi koje je doživljavala zbog svoje zaostalosti. Porazili su je mongolski kan [...], turski beg [...], švedski feudalni gospodari [...], poljski i litavski plemići [...], britanski i francuski kapitalisti [...] i japanski baruni. Svi su je uspjeli poraziti zbog njezine zao-

stalosti. [...] Mi zaostajemo pedeset ili sto godina za razvijenim zemljama. Moramo izjednačiti taj zaostatak u sljedećih deset godina. Ili ćemo to učiniti ili ćemo propasti. (Stalin 1976, 528–529)

18 Ta povijest razvlašćivanja u službi stjecanja moći ne podsjeća samo na istovremenu nacionalsocijalističku teoriju zavjere protiv njemačkoga naroda,²¹ nego jednako tako na Krležine neprestane tužaljke o od Boga napuštenim i od stranaca potlačenim Hrvatima. Naime on jednako tvrdi da valja radikalno prekinuti taj nesretni kontinuitet. Iako su njegove tužaljke pokušavale izliječiti nepodnošljiv osjećaj manje vrijednosti analognim revolucionarnim fantazijama,²² srećom nisu imale razorne posljedice poput staljinističke ili nacističke povijesti porobljavanja. Baš suprotno, Krležina povijest nacionalnoga razvlašćivanja, koju je sastavio pisac bez i najmanjega zahtjeva za realpolitičkom moći, tj. intelektualac *par excellence*, prošla je u javnosti sasvim neprimijećena. Osim toga bila je bjelodano podređena u internacionalnome natjecanju žrtvenih narativa. Iako su Hrvati bili jednako ogorčeni poput tih dvaju postimperijalnih naroda, očito se njihova priželjkivana geopolitička moć što je trebala kompenzirati dugotrajno političko razvlaštenje ne može usporediti s onom Nijemaca ili Rusa kao imperijalnih zemalja sljednica. To je točka na kojoj se pokazuje jasna granica povučene paralela između povijesti razvlaštenja velikoga njemačkog ili ruskog naroda u njihovim *javnim političkim* varijantama i one male hrvatske povijesti u *oporbenoj intelektualnoj* varijanti Miroslava Krleže. Nisu sve povijesti razvlaštenja konkurentne na jednak način, a ne vode ni do stjecanja jednako djelatne moći. Potonja ovisi o javnome etabliranju i kanoniziranju određene povijesti razvlaštenja, koja opet zahtijeva niz nužnih resursa (npr. diskursa, žanrova, medija i institucija).²³

Iako je njegovo očajničko prikazivanje hrvatske povijesne sudbine u danim političkim prilikama bilo silno udaljeno od službenoga priznanja – ili baš zbog toga – Krleža je gotovo fanatično ustrajao na svojoj povijesti

²¹ Prema Arendt (1986: 744–745) nacisti su ustrajali na jednoj, tj. židovskoj svjetskoj zavjeri, dok je boljševička propaganda producirala jednu svjetsku zavjeru za drugom.

²² Paradoksalno, sam je Krleža izravno tematizirao taj direktno proporcionalni odnos očaja i oduševljenja na primjeru Jurja Križanića: "Što je u Hrvatskoj postajalo nesnosnije i krvavije, to su njegove iluzije plamtjele intenzivnije" (Krleža 1963a: 57–58). Ali jednako se tako taj princip može prepoznati u njegovu vlastitom djelovanju, što mu je ipak promicalo.

²³ O toj važnoj temi v. Alexander 2012: 13–16 i Brunner 2014: 41–54. O manipuliranju žrtvama u postkolonijalnome afričkom kontekstu v. Mamdani 2001, a u postimperijalnome istočnoeuropskom Verdery 1996: 83–103.

patnje.²⁴ Pri tome je spontano slijedio obrasce ponašanja svih romantičarskih etnonacionalista jer je u najdubljem očajanju nalazio izvor najintenzivnijega ponosa, ako ne i osobnoga užitka – upravo u upornom trljanju soli u vlastite otvorene rane. Sve dok traje taj osebniji užitek u vlastitome mučenju, povijest patnje ne nalazi kraja.²⁵ Čak se i u *Tezama za jednu diskusiju iz godine 1935*, pripremljenim za zasjedanje izvršnoga odbora radničke partije, žali na jadnu sudbinu Hrvata. Bili su “perforirani (poslije odlaska Turaka na jug od Save) potpuno, svedeni gotovo na neegzistentnu socijalnu ništicu bijedne raje i kmetova, izobličeni stogodišnjim ratovima za tuđe interese, okupirani tuđim, uglavnom mađarskim, kolonizatorski raspoloženim plemstvom”.²⁶

²⁴ Njegove neprekidne tužbalice o vlastitoj zemlji ponovno se mogu promatrati kao zajedničko obilježje srednjoistočnoeuropskoga postimperijalnoga graničnog prostora. Možemo ga pronaći kod npr. mladih mađarskih književnika s početka 20. stoljeća, čija je djela Krleža, znajući mađarski, vrlo dobro poznao. Primjerice, Endre Ady svoju zemlju naziva “pustinjom”, Mihály Babits “crnom zemljom”, a obojica je često opisuju kao prahistorijsku, podjarmljenu, zaostalu i jadnu (Hánák 1998: 78–80). Snažno izraženo samosažaljenje prema tome bi se moglo interpretirati kao prevladavajuće raspoloženje cijele (post)imperijalne europske provincije.

²⁵ To karakteristično srednjoistočnoeuropsko (post)imperijalno mučenje samoga sebe, ili slijepo preuzimanje ponižavajućega odnosa vladara prema meni u mojoj *vlastitoj* samopredodžbi, tumačim kao nužan komplement nereflektiranome prenošenju toga odnosa (vladara prema meni) u mojoj predodžbi o *drugome*, koje je Bakic-Hayden 1995. godine prikladno nazvala “roječim orijentalizmima”. Prvo preuzimanje – čiji je ogledni primjer oduševljeno preuzimanje ponižavajućega Herderova razmišljanja o “prvobitnim” slavenskim narodima od strane intelektualaca u novoosnovanim slavenskim nacionalnim državama srednjoistočne Europe – u (post)kolonijalnemu kontekstu mnogo su ranije otkrili i lucidno analizirali postkolonijalni teoretičari. William DuBois (1990: 8) već početkom 20. stoljeća (1903) govori o “dvostrukoj svijesti, o osjećaju da se uvijek sebe sagledava kroz oči drugih, da se vlastita duša mjeri mjerilom svijeta koji uvijek promatra s podrugljivim prezirom i sažaljenjem”. Drugi prethodnik postkolonijalne teorije Frantz Fanon (Fanon 1986: 210ff.) već 1952. godine nudi sadržajnu analizu samomučenja robova nakon što su prema sebi uspostavili prethodni odnos vladara prema njima. Lauren Berlant nedavno je isti taj mehanizam onih koji su izloženi današnjem neoliberalizmu nazvala “okrutnim optimizmom”. Prema njezinim zaključcima “optimizam je okrutan ako objekt/scena koji potaknu osjećaj mogućnosti zapravo onemogućuje realizaciju ekspanzivne transformacije za kojom osoba ili narod riskira težiti; te je možebitno okrutan u mjeri u kojoj je sami užitek bivanja u odnosu postao održiv neovisno o sadržaju odnosa jer se osoba ili svijet našao u situaciji iskonske prijetnje koja je istodobno iskonski potvrдна” (Berlant 2011: 2).

²⁶ *Teze za jednu diskusiju*, 573. Brojni su pojavni oblici te povijesti patnje kod Krleže. U dnevničkom zapisu od 9. svibnja 1916. pronalazimo npr. jednako bezbrižnu homogenizaciju hrvatske povijesne sudbine: “U trenutku (historijskom) kada se patetično govori o Narodu, jednako je otvoreno, kao i od početka kad smo se pojavili u ovom dijelu svijeta [...] Baš ništa se nije izmijenilo od lombardijskih i franačkih dana pa do dana današnjega: Franci ili

Jasno se prepoznaje odjek *Hrvatske rapsodije*. Tu se pojavljuje Hrvatski Genije čije "tijelo ... je isprebijano udarcima dobivenim u teškim bojevima, kad se bio još kao gusar na Adriji, po Apeninu za Anžuvince, na Dravi za Arpadovce, po Balkanu i Evropi za Habzburgovce", "skapao kao rob u američkim rudokopima, [...] prokleti parija", "Sve same rane, zgrušana krv, poniženja, prokletstvo" (Krleža 1962: 411).

U *Tezama* čitamo dalje:

Hrvatska je izgubila svoju historijsku feudalnu poziciju u turskim ratovima, a s likvidacijom svog vlastitog narodnog plemstva polovinom sedamnaestog stoljeća definitivno se survala do stepena austrijske granice, i odonda vegetira, kukajući kverulantski nad svojim izgubljenim državnim Pravom. (Krleža 1971e: 573)

20

Nakon toga karakterističnoga povijesnog pregleda autor se vraća položaju Hrvata u jugoslavenskoj Monarhiji. Oslikava osiromašenje čitavih pokrajina pod olovnom policijskom kacigom. "Žandarska eskorta u vozu, [...] batine u dimnjaku, prebijene kosti, vješala, defenestracija iz trećespratnih policijskih hapsana, inkvizicija, ovrha i svako pomanjkanje bilo kakve i najminimalnije zapadnoevropske građanske slobode" (*ibid.*: 523–524), sve je to hrvatski narod dovelo do toga "da Hrvatima kao narodu prijete iste snage koje su poturčile bogumile",²⁷ "kao što su Hrvati pali pod austrijsko carstvo u stravi pred Stambolom, Hrvatima kao narodu opet prijeti jedna slična historijska katastrofa" (*ibid.*: 512). Dugotrajne provincijske prilike ne donose ništa osim mučenika, koje Krleža spominje tako često da se sasvim

mađarska domobranska kasarna – jedna konstanta" (*Davni dani I*, 151; autor je redigirao dnevnik tijekom Drugoga svjetskog rata). Ili u zapisu od 22. svibnja 1917: "Razmišljam o Hrvatskoj, o našoj žalosnoj, nepismenoj, dragoj, zaostaljoj, nesretnoj Hrvatskoj. Hrvatska je zapravo tiha, skromna, samozatajna zemlja [...] tako zaboravljena i tako katolički zgužvana da se u Magnu chartu njezinih privilegija danas pakiraju mađarske kobasice i čvarci (od ljudskog mesa)" (*Davni dani I*, 254).

²⁷ U današnjoj (nepristranoj) historiografiji više nema sumnje da islamizaciju bogumila (u ovom slučaju pripadnika Crkve bosanske), kao prvo, nisu u potpunosti nametnuli Osmanlije, nego je to bila djelomično dobrovoljna i pragmatično motivirana odluka domaćega stanovništva; kao drugo, bila je dugotrajan i višeslojan proces; kao treće, nije se odnosila samo na bogumile, nego u jednakoj mjeri i na bosanske katolike i pravoslavce; i kao četvrto, bosanski su bogumili konvertirali i na katoličanstvo ili pravoslavlje. V. o tome Donia i Fine 1994: 14–19. No Krleža se neprestano trudi da punu odgovornost za te konverzije prebaci na strane vladare i prešuti sudjelovanje domaćega stanovništva u "vlastitom otuđenju". U skladu sa snažnom polarizacijskom strukturom svih žrtvenih narativa (v. o tome Arendt 1986: 746–766 i Alexander 2012: 16–19) on ustraje na oštroj "moralnoj" opoziciji počinitelja i žrtve.

jasno očitava njegova identifikacija s njihovom hrabrom, ali, nažalost, samo spiritualnom sposobnosti da "nas (se) iz najcrnje bezizlaznosti pokrene u astralne otvore" (Krleža 1963b: 39). Njegova narcistička sklonost pretvaranju izabranih hrvatskih umjetnika, intelektualaca i političara iz različitih epoha u zrcalni odraz vlastitoga trenutnog očajanja nije imala gotovo nikakvih granica. Tako npr. na jednome mjestu primjećuje da je Ljudevit Gaj umro izoliran i prezren, Vjekoslav Karas počinio je samoubojstvo, Josip Juraj Strossmayer povukao se iz političke arene, August Harambašić umro je u bijedi, već spomenuti Antun Gustav Matoš neutješno je lutao svijetom, Silvije Strahimir Kranjčević u očaju je otišao u Bosnu, a Ante Kovačić završio je u umobolnici.²⁸

Umjesto da jadikuje nad njihovim očajno depresivnim stanjem, i dalje ustraje u svojemu mladenačkom aktivističkom programu. Kao što je netom spomenuto, što je dublje bilo njegovo očajanje, to "su njegove iluzije plamtjele intenzivnije!". Trebalo je očistiti široku frontu proletera i seljaka od malogradanskih šovinističkih nanosa i konačno pobijediti strane izrabljivače. Populističko stapanje političkih, socijalnih i ekonomskih problema u dramatično pitanje nacionalnoga bitka kakvo je karakteriziralo grozničave nacionalne strasti u srednjoistočnoeuropskoj regiji u međuratnome periodu slavi u toj argumentaciji svoj jasni trijumf. Iako na početku toga eseja oštro kritizira hrvatske povjesničare zbog nekritičkih retrospektivnih projekcija nacionalnoga osjećaja u protonacionalne epohe, Krleža, začudo, u nastavku svoje argumentacije predstavlja tisućljetnu hrvatsku povijest kao kontinuiranu borbu za nacionalno preživljavanje koju treba konačno privesti kraju. I ruski su populisti u desetljećima prije Oktobarske revolucije bili pristalice mita da će se usnula princeza ruskoga seljaštva nakon uspješnoga uklanjanja despotskih careva probuditi kako bi mirno i sretno živjela dalje.²⁹ No budući da su nesmiljena klanja nastavljena i nakon provedenoga detroniziranja, faktična povijest hladnokrvno je porekla to kontrafaktično vjerovanje.

Je li Krleža jednako tako vjerovao da će sve katastrofe hrvatskoga naroda nestati nakon što sruši vlastite tirane i ostvari svoje pravo na samoodređenje? Ako jest – a sve upućuje na to – tada se njegova snažno polarizirana povijest razvlaštenja (iako neprimijećeno i nenamjerno) pretvara u priču o opunomoćivanju hrvatskoga naroda. To je obrat koji ne karakterizira samo staljinističku povijest razvlaštenja ruskoga, nego jednako tako i nacističku

²⁸ *Teze za jednu diskusiju*, 496–497. Za dopunjenu listu hrvatskih mučenika v. *O Kranjčevićevoj lirici*, 37.

²⁹ Usp. Berend 1998: 83.

povijest razvlaštenja njemačkoga naroda. Nacisti su, kao što je poznato, proširili žrtveni narativ o razvlaštenju od strane židovskoga naroda kako bi legitimirali svoju razornu nacionalno-socijalističku revoluciju. Kao što je već istaknuto, Krležina povijest razvlaštenja nije raspolagala usporedivim realizacijskim potencijalom. No ipak je, na načelnoj razini, u njegovu kontinuirano razdraženom diskursu revolucionarni program radikalnoga rastuđenja hrvatskoga naroda paralelno usmjeren jednako protiv stranih "tlačitelja" (Austrijanaca, Mađara, Srba) i protiv domaćih "izdajica" (otudjenih intelektualaca). Krupan problem odvajanju vlastitoga od tuđega u srednjoistočnoeuropskome geopolitičkom prostoru stvara činjenica da su te komponente nerazdvojno međusobno povezane zbog dugotrajne zajedničke imperijalne povijesti, a ta je činjenica sve slične projekte čišćenja provedene u toj regiji dovela do tragičnih posljedica. Jednako su tragičnu bilancu, uostalom, imala čišćenja u afričkim postimperijalnim državama, kao što je pokazao Mahmood Mamdani u svojoj knjizi o genocidu u Ruandi *When Victims Become Killers*. Groteskna deformacija povijesti razvlaštenja u jednakoj mjeri pogađa male i velike, europske i izvanuropske, imperijalne i postimperijalne nacije (npr. Sjeverne Amerikance i Izraelce).

22

Krleža nije doživio raspad Jugoslavije, pa time ni krajnje posljedice radikalizacije načela samoodređenja.³⁰ No u svjetlu onoga što je iskusio važno je zapaziti da je, uz beskompromisno odvajanje malograđana iz tijela nacije, zagovarao potpaljivanje požara kao metodu rušenja starih vrijednosti. Njegov "Genije" lokomotivom, simbolom ubrzanoga boljševičkog napretka, razara i uništava "katedrale, kazališta, akademije, kasarne, palače, dvorce, redakcije, ateljee, urede, crkve, parlamente, kapele" i pri tome ostavlja "crveni trag plamena i krvi". Srednjoistočnoeuropske revolucije dvadesetoga stoljeća (zapadnoeuropske su se uglavnom odvijale u osamnaestom i devetnaestom stoljeću) ne samo da su propustile – jer su ih vodili revolti nadoknađivanja – socijalno-ekonomski unaprijediti svoje zemlje kao što su obećale, nego su čak omogućile njihovo pustošenje.

³⁰ Ovdje se, naravno, ne radi o tome da se Krležinu radikalizaciju načela samoodređenja učini odgovornom za njezine kasnije razorne geopolitičke posljedice u regiji. To bi impliciralo kauzalni odnos među tim pojavama i značilo nedopustivo pojednostavljivanje problema. Stoga Krležin argument radije promatram, slično kao Broch umjetnost s kraja 19. stoljeća, kao "rani simptom svjetskoga potresa čiji se kraj ne nazire ni danas, a tadašnje umjetnike, koji su sami još bili potpuno posvećeni svojoj umjetničkoj disciplini, kao vjesnike anarhističke raspojasanosti, prethodnike novoga tipa čovjeka [...] najmračnije anarhije, najmračnijega atavizma, najmračnije okrutnosti" (Broch 1974: 23).

No Krleža je bio jako daleko od toga da iz te perspektive preispita svoj program radikalnoga samoodređenja spontano preuzet iz lenjinističko-marksističkoga pragmatičnog amalgama i na kolektivnoj i na individualnoj razini. To ideju radikalnoga samoodređenja pretvara u slijepu točku njegova oblikovanja hrvatskoga nacionalnog pitanja. Iskustva srednjoistočnoeuropskih zemalja pokazala su da rješenje političkoga nacionalnog pitanja nipošto ne uključuje rješenje socijalno-ekonomskih pitanja nekoga naroda, a vrijedi i obratno. Nakon što je jednom poništena uporna iluzija o "prirodnoj ukorijenjenosti" narodne zajednice u naslijeđe vlastitoga "duha naroda" u koji su njezini pripadnici tobože "rođeni", jasno je da je oslobađanje te zajednice od izrabljivačkih "stranaca" i "tuđinaca" u različitim područjima kolektivnoga života sve samo ne automatsko, ako već nije i "nemoguća misija". Političke, društvene i ekonomske podjele, svaka sa svojim vlastitim zakonitostima, ne mogu se riješiti jednom zauvijek jednom jedinstvenom revolucijom stoga što rješavanje jedne podjele stoji na putu rješavanju drugih. Antagonistički, čak djelomično eksplozivan odnos tih heterogenih aspekata ljudskoga bivanja u zajednici daje nam naslutiti zbog čega taj radikalni program samoodređenja, neovisno o tome ima li primarno društveni, ekonomski ili politički karakter, nije ostvario zadovoljavajuće rezultate, a kamoli donio konačno rješenje. Čini se da sloboda nije jedanput zauvijek izboreno stanje sreće nekoga kolektivnog ili individualnog identiteta, nego stalna zahtjevna praksa na kojoj se mora neprestano ustrajati. U svjetlu toga otrežnjavajućeg uvida danas valja odvagnuti novo polazište prema kojemu je svaki suverenitet načelno i neopozivo uvijek već razvlašten. To je razvlaštenje dakle njegova stalna unutarnja sastavnica, a ne njegov vanjski neprijatelj kojega valja uništiti. Tako gledano, suverenitet je samo kratkotrajan spas, izvanredno utjecajan i po svoj prilici neizbježan, ali istovremeno koban obrambeni fantazam. On je utoliko pogubniji ukoliko se suverenost neupitnije prikazuje kao faktično stanje vlastitoga ili tuđega identiteta. No takvo bi polazište moglo načelno revidirati naše uvriježene stavove ne samo prema srednjoistočnoeuropskim nego i prema zapadnoeuropskim političkim identitetima.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey. 2012. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge/Malden: Polity.
- Arendt, Hannah. 1986. *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft: Antisemitismus, Imperialismus, tote Herrschaft*. München: Piper.
- Bahr, Hermann. 1962. *Kulturprofil der Jahrhundertwende: Essays von Hermann Bahr*. Ur. H. Kindermann. Wien: Bauer.

- Bakić-Hayden, Milica. 1995. "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia". U: *Slavic Review* 4, 54: 917–931.
- Berend, Ivan T. 1998. *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Berlant, Lauren. 2011. *Cruel Optimism*. Durham/London: Duke University Press.
- Biti, Vladimir. 2005. *Doba svjedočenja: Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Broch, Hermann. 1974. *Hofmannstahl und seine Zeit: Eine Studie*. Frankfurt n/M.: Suhrkamp.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed: Nationalism and the national question in the New Europe*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Brunner, José. 2014. *Die Politik des Traumas: Gewalterfahrungen und psychisches Leid in den USA, in Deutschland und im Israel/Palästina-Konflikt*. Frankfurt n/M: Suhrkamp.
- Calhoun, Craig. 2007. "Social solidarity as a problem for cosmopolitan democracy". U: *Identities, Affiliations, and Allegiances*. Ur. Seyla Benhabib, Ian Shapiro i Danilo Petranović. Cambridge/New York: Cambridge University Press: 285–302.
- Donia, Robert J. i John V. A. Fine. 1994. *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press.
- Du Bois, William E. B. 1903. *The Souls of Black Folk*. New York: Vintage 1990.
- Fanon, Frantz. 1952. *Black Skin, White Masks* (prev. Charles Lam Markman). London: Pluto Press 1986.
- 24 Gellner, Ernest. 1998. *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski, and the Habsburg Dilemma*. Cambridge/London: Cambridge University Press.
- Hának, Péter. 1998. *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hanson, Stephen. 2010. *Post-Imperial Democracies: Ideology and Party Formation in Third Republic France, Weimar Germany, and Post-Soviet Russia*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofmannstahl, Hugo von. 1924. *Erzählungen / Gespräche und Briefe. Gesammelte Werke*, sv. II. Berlin: Fischer.
- Janik, Allan i Stephen Toulmin. 1987. *Wittgensteins Wien* (prev. Reinhold Merkel). München/Zürich: Piper.
- Kravar, Zoran. *Krleža i nacionalno pitanje*. Internet. 10. veljače 2015.
- Krleža, Miroslav. 1919. "Hrvatska književna laž". U: *Plamen* 1: 32–39.
- Krleža, Miroslav. 1926. *Izlet u Rusiju*. Zagreb: Narodna knjižnica.
- Krleža, Miroslav. 1962. "Hrvatska rapsodija" (1918). U: *Hrvatski bog Mars*. Zagreb: Zora: 383–418.
- Krleža, Miroslav. 1963. "O patru dominikancu Juraju Križaniću" (1929). U: *Eseji III*. Zagreb: Zora: 43–70.
- Krleža, Miroslav. 1963. "O Kranjčevićevoj lirici" (1931). U: *Eseji III*. Zagreb: Zora: 9–42.
- Krleža, Miroslav. 1971. "Razgovor sa sjenom Frana Supila" (1924). U: *Deset krvavih godina*. Zagreb: Zora: 179–216.
- Krleža, Miroslav. 1971. "Nekoliko riječi o malogradanskom historizmu uopće" (1926). U: *Deset krvavih godina*. Zagreb: Zora: 97–154.

- Krleža, Miroslav. 1971. “Stjepan Radić u Beogradu” (1926). U: *Deset krvavih godina*. Zagreb: Zora: 217–256.
- Krleža, Miroslav. 1971. “Stjepan Radić na odru 8. VIII 1928” (1928). U: *Deset krvavih godina*. Zagreb: Zora: 257–282.
- Krleža, Miroslav. 1971. “Teze za jednu diskusiju iz godine 1935” (1953). U: *Deset krvavih godina*. Zagreb: Zora: 479–605.
- Krleža, Miroslav. 1977. *Davni dani I* (1956). Sarajevo/Zagreb: Oslobođenje/Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977. *Davni dani II* (1956). Sarajevo/Zagreb: Oslobođenje/Mladost.
- Lasić, Stanko. 1982. *Miroslav Krleža: Kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Mamdani, Mahmood. 2001. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press.
- Martin, Terry. 2001. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union. 1923–1939*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Menasse, Robert. 1993. *Das Land ohne Eigenschaften: Essays zur österreichischen Identität*. Wien: Sonderzahl.
- Sloterdijk, Peter. 1986. *Der Denker auf der Bühne: Nietzsches Materialismus*. Frankfurt n/M.: Suhrkamp.
- Stalin, Iosif V. 1976. *Problems of Leninism*. Peking: Foreign Language Press.
- Stančić, Mirjana. 1990. *Miroslav Krleža i njemačka književnost*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Valadez, Jorge M. 2007. “The continuing significance of ethnocultural identity”. U: *Identities, Affiliations, and Allegiances*. Ur. Seyla Benhabib, Ian Shapiro i Danilo Petranović. Cambridge/New York: Cambridge University Press: 303–324.
- Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?*. Princeton: Princeton University Press.
- Žmegač, Viktor. 1986. *Krležini europski obzori*. Zagreb: Znanje.

Abstract

MIROSLAV KRLEŽA AND THE CROATIAN NARRATIVE OF DISPOSSESSION

Due to Miroslav Krleža’s resolutely Yugoslav and leftist orientation after the Second World War, his long-term interwar obsession with the “perennial” national dispossession of the Croats has been rarely noticed. On the basis of a systematically mournful portrayal of both Croatia’s historical fate and its present condition, Krleža raises a “masculine” imperative of a violent and final liberation from oppressors in both his fiction and essays. To legitimise this revolutionary utopia, he draws numerous analogies between the Croatian present, early nineteenth century, and the Middle Ages, i.e. the epochs marked by completely different political and ethnic status for “Croatianess”. Simultaneously, however, Krleža repeatedly cautions of

the necessity of carefully establishing historical differences between these epochs. Moreover, his argument persistently oscillates between the national and the social platform of collective liberation, employing a characteristically tacit transformation of class characteristics into national ones. He switches from one to the other in a passionate attachment to the radical ideal of self-determination, which with the Versailles Treaty was transposed from the well-established Western European nation states onto the fractured political space of East Central Europe, with devastating consequences. It ignited compensatory populist ideologies and dreams of sovereignty by presenting the new states' pauperised and exhausted masses with the prospect of ultimate salvation from their precarious social and economic situation. Krleža proved a fanatical advocate of such starkly counterfactual projects. For him, as a writer from the East Central European political and intellectual sphere, politics was a prophetic vision rather than a cold-blooded business driven by various pragmatic interests in Western Europe.

Keywords: Croatian national question, sovereignty, dispossession, victimhood